

KRÓNIKA

BESZÁMOLÓ A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT EGRI TANÁCSKOZÁSÁRÓL

(1973. JÚLIUS 4.)

Az utóbbi években Eger számos hazai — tudományos rendezvény színhelye. A nagy múltú, gazdag történelmi hagyományokkal rendelkező város nem egy tudománynak, mindenekelőtt azonban a társadalmi-történelmi tudományok munkatársainak ad pódiumot, akik szocialista társadalmunk iránti felelősség tudatában keresik, kutatják és vitatják a szocialista tudatformálás bonyolult feladatait s azok megoldásának útját.

A Magyar Történelmi Társulat idei vándorgyűlése két hagyomány szerencsés találkozása volt: a tudományos találkozók városának hagyománya összekapcsolódott a társulat évtizedekre visszamenő hagyományával, a történelmi vándorgyűlésekkel, amelyek a magyar történelemtudomány adott időpontban legfontosabbnak ítélt elvi és gyakorlati kérdéseinek felvetésével nem ritkán a következő évek tudományos alkotó munkájának inspirálójává, sőt meghatározójává váltak.

Az elmúlt évek történelmi vándorgyűléseinek mindmennyi fontos témája (üzemtörténelmi kutatások, művelődéstörténet, a korszerű történelemtanítás tartalmi kérdései, a történelmi műveltség fogalma) ezúttal a történelmi műveltség összetevőinek, eszközeinek vizsgálatával bővült, közelebből annak a kérdésnek a felvetésével s lehetőség szerinti megválaszolásával, hogy a történelmi tudat köztudattá válásának processzusában a mit? és hogyan? kérdések összefüggései napfényre kerüljenek. A történelmi tudat (s természetesen a hamis történelmi tudat is) része az általános ideológiai képnek, illetve szintnek. Mindebből következően alapvető kérdés a történetírás tudományos

hitelessége és a történetírás által felszínre hozott ismeretek közkinccsége tétele.

A tudományos hitelesség nehéz örökséggel terhelt, a szektás-dogmatizmus voluntarista szemlélete és gyakorlata, s a nyomában annak ellenpólusaként megjelenő nacionalizmus (és kozmopolitizmus) nemcsak a hitelességet, tehát a tudományosságát kérdőjelezte meg, hanem a bizalmat is megrendítette.

A marxista történetírás tudományosságát és erejét azonban mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az utóbbi évek termése mindinkább mentes az effajta hibáktól, s a történettudomány tudatformáló szerepe egyre teljesebbé, hatása egyre gyümölcsözőbbé válik. A történelmi ismeretek széles körű elterjesztése, azaz a tudományos népszerűsítés, közelebből az a folyamat, amely az ismereteket közérthető formában eljuttatja a dolgozó tömegekhez, a modern tömegkommunikációs lehetőségek szinte példátlan fejlődésének időszakában tudományos és kulturális életünk kiemelkedő jelentőségű kérdésévé lépett elő. Napjaink tudományos ismeretterjesztése, amely a tömegkommunikációs lehetőségekkel bátran él, egy sajátos szintet, helyzetet mutat, amelyről gyakran fogalmazódnak meg ellentétes ítéletek. Az ítéletek megfogalmazásának reális alapjai vannak. A Magyar Történelmi Társulat éppen a tanácskozás megrendezésével akarta a tudomány és a tudományos népszerűsítés szakembereit ösztönözni arra, hogy e rendkívül szövevényes kérdést megválaszolják s az elkövetkezendő évek teendőit meghatározzák, kialakítsák.

Az elmondott gondolatok, amelyek

Vass Henriknek, a társulat alelnökének, s Fekete Györgynek, Eger város tanácselnökének üdvözlő szavait uralták, a tanácskozás — Berend T. Iván főtitkár és Szabolcs Ottó főtitkárhelyettes készítette bevezető előadásában szakszerű kifejezést nyertek, s jó alapot szolgáltatottak a háromnapos vándorgyűlés magas színvonalú vitáihoz.

A vitaindító előadás nyomatékosan hangsúlyozta a történettudomány hagyományos nemzeti tudomány jellegét és tudatformáló szerepének kiemelkedő voltát. A történettudomány hazánkban nemcsak a legnépszerűbb tudományágak egyike, mely nemegyszer hatásosan elégti ki a színvonalas szórakoztatás igényeit, hanem más társadalmi tudományok — és gyakran a politika is — történeti formában jelentkeznek aktuális problémáikkal. Napjaink marxista történettudománya a társadalmi elvárásokkal szemben általában és részletekben is megfelel. A tudományos kutatómunka s annak eredményeit rögzítő történetírásunk — amely átfogja az őskor, középkor, új- és legújabbkor legfontosabb területeit — nemzetközileg is kiemelkedő színvonalat képvisel. Számunkra azonban mégis az a legfontosabb, hogy a szorgos munka eredménye, a tervezett 10 kötetes összefoglaló mű, nem is a távoli jövőben a magyar nép közkincsévé válik. Ha ez a tény a jövőre nézve megnyugtató is, nem mehetünk el a ma problémái mellett. Jóllehet munkáink közzététele a kiadók áldozatkészsége nyomán folyamatosan biztosított is (s itt az egyes kiadók nagyjelentőségű sorozatai külön kiemelkedők), sok nehézséggel küszködő területnek tűnik a történeti ismeretek közérthető formában való eljuttatása a széles dolgozó tömegekhez. A tudományos népszerűsítésnek számos akadállyal kell megküzdenie, melyek egyike a történettudomány egyes képviselőinél jelentkező arisztokratizmus és konzervatívizmus, amely az ismeretterjesztéstől magát a tudományt, illetve a tudományosságot félti s az ismeretterjesztést gyakran egyenlősíti a vulgarizmussal. Őszintén meg kell mondani, hogy az ilyen beállítottságnak egyik táptalaja a szerzői honoráriumrendszerben is keresendő, amely csak olyan művet ismer el tudományos értékűnek, amely hatalmas jegyzetapparátussal rendelke-

ző nagy monográfia. Ebből az állapotból törvényszerűen következik, hogy hazánkban történelmi esszék, rövid történelmi összefoglalók alig készülnek, s pl. a tankönyv, amely százezrek kezén fordul meg, nem tekinthető tudományos terméknek. Ezek után nem nehéz eljutni annak megállapításához sem, hogy a tv-ben, rádióban való szereplés nem valami különösen magasra tartott tudományos produkció. Ez a körülmény már csak azért is megengedhetetlen, mert korunk társadalmi közgondolkodásának irányításában a tv, rádió és a film primer szerepet játszik, és hatása közvetlenebb, mint a leírt művé; az arányok áttolódása az olvasásról a nézésre (és hallásra), az ebből adódó konzekvenciák mielőbbi levonására sürget.

A tudomány és tudományos népszerűsítés egymás mellettisége, sőt egymással való szembeállítás a hamis tudati elemek megrögződésének járulékos eleme. Holott nyilvánvaló, hogy ezen elemek száműzése a legfontosabb, napirenden levő feladat, a marxista történelmi tudat tömegmértű kialakításával együtt, amely csak a tudomány és tömegkommunikáció közös erőfeszítésének gyümölcseként születhet meg.

A kibontakozó vita számos tanulsággal szolgált. Mindenekelőtt az tűnt ki, hogy a tudós és sikeres népszerűsítő történész szerencsés ötvöződése az alkotóban nem mindig adott. De ha egy tudósnak nem is vethető szemére az ismeretterjesztés képességének és készségének hiánya, nem vádolható vulgarizálással az sem, aki a történelmi valóságot és igazságot a „közérthetőség” szintjén adja tovább a tudományban kevésbé járatos embereknek. Sőt azt kell mondani, hogy a tudományos eredmények közérthető kifejezése és közvetítése a tudományos tevékenység egyik ága, tudományos műfaj. A vándorgyűlés által megfogalmazott ezen alapelv helyessége a tömegkommunikációs eszközök és műfajok értékelésével kapcsolatos, további vitákban igazolódott és megerősítést nyert.

A tanácskozás részvevői elsőnek a televízióban folyó ismeretterjesztés kérdéseit vitatták meg. Egyöntetű volt az a megállapítás, hogy a televízió ismeretterjesztő sorozatai a történelmi

tudatformálás hatékony eszközeinek bizonyultak, s eredményességük nemcsak az iskolai történelemtanításban, hanem az iskolán kívüli népművelésben is lemérhető. A vitában az iskolai televízió munkája is elismerő méltatást kapott. Az iskola tv napjainkban egyre inkább megszabadul a kezdeti tapasztalatlaniságból fakadó nehézségektől s hasznos segítője a legérzékenyebb kor, a serdülő ifjúság tudata alakításának. Mindeme megállapítás azonban korántsem fedheti el előlünk a történelmi tényanyag, folyamatok, törvényszerűségek tudásának olykor elkeserítő hiányosságait, amelyeket a végzett szociológiai felmérések adatai demonstrálnak. Meg kell keresni a módot az ismeretterjesztés e műfaja mennyiségi és minőségi követelményszintjének emelésére, amely csakis a történettudósok, tv- és filmszakemberek, a népművelés dolgozói és a pedagógusok összehangolt munkájának eredője lehet.

A történelmi tudatformálás egészen sajátos kérdéseit veti fel a művészeti alkotás, legyen az film vagy irodalmi mű. A vándorgyűlés második napján bemutatott film, a *Hideg napok* (Kovács András és Cseres Tibor alkotása) kiváló példája annak, hogyan lehet egy művészi alkotást a nemzeti önismeret és önvizsgálat szolgálatába állítani. A film a maga eszközeivel nemcsak egy adott történelmi kor valóságának megelevenítésére alkalmas, hanem a történelmi igazság feltárásaira is. Mindennek feltétele a marxista tudományosság igénye, amelynek talaján, a művészi intuición és ábrázolás a történelmi valóság-igazság magasfokú megjelenítésére képes. Az elmúlt évtizedekben született történelmi filmek, azaz a történelmi múlttal foglalkozó művészfilmek, bármily kategóriába is sorolhatók, csak akkor lettek maradandó értékűek, ha ezen követelménynek megfeleltek. [A vándorgyűlésen tartott figyelemreméltó referátumában Lackó Miklós az eddigi történelmi filmeket négy kategóriába sorolta: a népi szemléletű filmek (a súlyos történelmi örökséget ábrázolók), a történelmi parabolák (pl. Szegénylegények) és a szigorú kötöttséggel szakító filmek (pl. Fotográfia) jelzik a szocialista filmgyártás ilyen tárgyú filmjének fejlődési szakaszait.]

A művészi történelmi filmek mellett az ún. történelmi oktatófilmek a filmnek, mint tudatformáló eszköznek más lehetőségeit használják ki. Ez utóbbiak speciális feladatairól a hadtörténészek részéről felkért hozzászóló, Farkas Márton beszélt korreferátumában. Az oktatófilmek mindenekelőtt az iskolai történelemtanítás nevelési és didaktikai célkitűzéseit elégítik ki, s így felépítésük szigorúan a tanterv és tanórák (közelebről az összefoglaló és ismétlő-rendszeres órák) követelményeinek van alárendelve. Amellett a történelmi hitelesség maradéktalan érvényre jutása érdekében forrásként az egykori híradó és dokumentumfilmeket használják fel. A kettős követelmény megvalósulása rendkívüli nehézséggel jár, amit csak fokoz a használható filmanyag korlátozott és technikailag ki nem elégítő volta. Mégis, úgy tűnik, hogy az oktatási szerveknek több mint 10 éve elindított nagyjelentőségű kezdeményezése, amely a filmeknek ezt a típusát megteremtette, a történelemtanároknak az egyik legjobban felhasználható szemléltető eszközök között adta a kezébe. A mondott időszakban elkészült 9 történelmi oktatófilmmel kapcsolatos tapasztalatok ugyanakkor kialakították a történelmi oktatófilmek tárgyköre bővítésének és az ún. kombinatív óratípus didaktikai követelményeinek megfelelő film létrehozásának igényét.

Míg a film és a tv a műfaji kísérletezgetések szükségességének van alávetve napjainkban, a kísérletezgetéseknek ma legkevésbé érintett területe a rádió. A rádió történelmi adásai több mint két évtizedes múltra tekinthetnek vissza s metodikájuk az adások folyamatossága és rendszeressége lévén ma annyiban tekinthető kialakultnak, hogy a visszajelzések szerint a jelenlegi követelményszintnek megfelelő. Az első időket a riport előtérbe helyezése jelentette — egy szaktörténész és egy riporter beszélgetésére korlátozódott az adás. Ma ezt a formát két szaktörténész kötetlen eszmecseréje váltotta fel — meghatározott kérdésről. Úgy tűnik, a hallgató és a tudomány szempontjából egyaránt ez a legjobb forma. A rádió kedvelt műsora a történelmi magazin, amelyben a kutatás legújabb eredményeiről szerzhet tudomást a hallgató. A magazin

létjogosultságát sokan megkérdőjelezik, úgy vélik, hogy a hallgatóság számára elsősorban csak végleges, minden részletekérdésben tisztázott tudományos eredmény közvetíthető. Ha e felfogással nem is lehet egyetérteni, hangsúlyozni kell a hipotézisszerű eredmények közlésének veszélyét. Nem kétséges, hogy a veszélyek elkerülésének egyik biztosítéka az a szakember gárda, amely több éve nagy szakértelemmel végzi a rádió tudományos népszerűsítő munkáját. A kellő tudományos színvonal fenntartása mellett napjainkban előtérbe kerül az említett gárda kiszélesítésének igénye, mert az adások sokszínűségének, tematikai bővítésének lehetőségét rejti magában.

Míg a tv, a film és a rádió tudatformáló tevékenységével kapcsolatos vitákban a műfaji problémák kerültek előtérbe, a sajtó történeti ismeretterjesztő munkájával kapcsolatosan élesen fogalmazódott meg az a dilemma, hogy ti. miképpen feleljenek meg egyszerre az ismeretterjesztő fórumok a tudomány és a közvélemény kívánalmainak, hogyan tegyék egyszerre hitelessé, közérthetővé és politikussá mondanivalójukat. A sajtó területén ez a dilemma különösen érezhető. Adódik talán abból is, hogy az újságírás és a történettudomány művelése külön szakma, s csak kevés lap rendelkezik olyan munkatárssal, aki egyben történész is. A figyelemfelkeltést, az olvasó orientálását ugyanakkor megszabhatja a lap sajátos profilja is. (A Népszabadság pl. elsősorban a munkásmozgalmi témájú könyveket részesíti előnyben.) De előfordul, hogy egyes művek a napi sajtóban nehezen ismertethetők, jóllehet azok mögött igen komoly tudományos teljesítmény áll (pl. bibliográfiák). A megoldás talán az volna, ha a jövőben a szakember — újságíró kapcsolat elmélyülhetne. A megoldás lehetőségeit ki kell munkálni, amelyekre vonatkozólag kölcsönös viták sorozata szükséges. A vándorgyűlés csak elindulásnak tekinthető, a kérdések felvetésétől még messze vagyunk azok megválaszolásáig.

A történeti irodalom és a történettudomány közötti kapcsolat került a vita középpontjába *Nemeskürty István* Requiem egy hadseregért című könyvének vitáján. A szerző — mint ezt vitaindítójában is kifejtette — mű-

veiben a magyar történelem nagy tragikus sorsfordulóit kívánta feldolgozni és tiltakozni az eleve elrendeltség téveszméje ellen. Mindezt, mint irodalmár, nem tudományos egzaktussággal, hanem a szépirodalom sajátos metodikai és formai, érzelmekre ható eszközeivel kívánta megvalósítani, amiért is megköszönve a történészek kritikáját, egyben felmentését kérte, amennyiben szóbanforgó műve a történettudomány követelményeinek nem mindenben tesz eleget.

A magyar hadtörténészek közül felkért hozzászólóként Tóth Sándor mondta el a művel kapcsolatos kritikai észrevételeit. Bevezetőjében hangsúlyozta, hogy a műalkotás létrejötte után önálló, alkotója akaratától független életet él, és tudatformáló hatása nem mindig van szinkronban az alkotó szándékával.

Nemeskürty István könyve kapcsán is ez a helyzet. A könyv nyomán vannak, akik a jogos elsrítást megdicsőítéssé szeretnék változtatni, mások az elsrítés jogosságát is vitatják és megkérdőjelezik az író szándékának helyességét.

Az érzelmi viharkeltés oka a téma alkalmassága mellett elsősorban a műfaji tisztázatlanság és az írói módszer. A történelmi valóság konkrét ábrázolása, a történelmi hitelességre való törekvés azt követeli, hogy a tényeket saját, valóságos összefüggésükben mutassuk meg, nem pedig önkényes csoportosításban, s az író ne hagyja figyelmen kívül a tudomány elért eredményeit. Igaz, a téma részletes tudományos feldolgozása még nem történt meg, de már kikristályosodtak a megítélés kritériumai, s ezek nem mellőzhetők.

Nemeskürty István katonai szak szempontból vizsgálja a témát, s ezzel leszűkíti a valóság sokrétűségét. Pl. a tisztikarban volt németellenesség nem antifaszizmusból táplálkozott, hanem nacionalizmusból fakadt és antikommunizmussal, szovjetellenességgel párosult. Ez megbénította őket, mert nem akarták gyengíteni Németország háborús erőfeszítéseit, nem akarták nehezíteni a Wehrmacht helyzetét. Megítélésüknél ez az alapvető szempont nem hiányozhat. Jány, Stomm, de 1944 őszén Miklós Béla szerepe e nélkül nem érthető meg. A felelőség kérdé-

